

תלמידי חכמים במלחמה

סגן, הרב עומר כלאך – רב בא"ח גולני

- א. הקדמה
- ב. מקור הדיון
- ג. גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות
- ד. תורה מגנא ומצלא
- ה. רמב"ם – שבט לוי פטור ממלחמה
- ו. אברהם שנענש על שעשה אנגריא בתלמידי חכמים
- ז. סיכום

א. הקדמה

במהלך אלפיים שנות הגלות עם ישראל ציפה להקים מדינה יהודית בארץ ישראל, מדינה שבה עם ישראל יתקבץ מכל קצוות העולם ויופיע את סגולתו בעולם.

במהלך אותם שנות הגלות עם ישראל עסק בעיקר בלימוד התורה ובמצוות הנוגעות לחיי הפרט, וכמעט ולא במצוות הלאומיות השייכות לנו כאומה בארצה כגון מלכות, צבא, כיבוש ויישוב הארץ ועוד.

בחסידי הבורא זכינו לתקומת מדינת ישראל וצבא ההגנה לישראל, ויחד עם זה התחייבנו לעסוק במצוות לאומיות חשובות ויקרות מאוד כגון יישוב הארץ, הצלת ישראל מיד האויבים, "לא תעמוד על דם רעך", המצריכות אותנו כאומה להתגייס לצבא ההגנה לישראל, להתאמן, לשמור על כשירות, לשמור על הארץ ולהילחם באויבנו עד כלותם.

מאידיך, ישנו חיוב גדול ותמידי לעסוק בתורה, מעצם לימוד התורה עצמו, וזכות התורה העומדת לישראל מגנה על עם ישראל בכל דור ודור מסכנות ופורענויות, ונותנת ברכה והצלחה לישראל בכל התחומים, בפרט במלחמות, כפי שנאמר: "עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים – מי גרם לרגלינו שיעמדו במלחמה? שערי ירושלים שהיו עוסקים בתורה".

וכן במסכת מגילה¹ מבואר שיהושע עסק בתורה לפני כיבוש העי, וכן במסכת סנהדרין²

1 מסכת מכות ו ע"א.

2 דף ג ע"ב.

3 דף מט ע"א.

נאמר: "אלמלא דוד לא עשה יואב מלחמה", ופרש"י "אלמלא דוד – שהיה עוסק בתורה לא עשה יואב מלחמה אבל זכותו של דוד עומדת לו ליואב במלחמותיו של דוד". מכאן לומדים שבעם ישראל ישנה חשיבות גדולה ללימוד תורה גם בשעת מלחמה, שע"י זכות התורה עם ישראל מנצחים במלחמות וכמו שמצאנו אצל יהושע ודוד. בדורות האחרונים התעורר דיון גדול בעם ישראל, האם תלמידי חכמים העוסקים בתורה מחויבים גם הם להתגייס לצבא ולהשתתף במלחמה באופן מעשי, או שעדיף שיעסקו בתורה, במטרה שזכות התורה תהא זו המגינה על עם ישראל ומצליחה את ישראל במלחמות (כפי שהתבאר ביהושע ודוד).⁴

ב. מקור הדיון

בזמן מלחמת השחרור התעורר דיון גדול סביב השאלה האם צריך או אפילו חובה לגייס תלמידי חכמים לצבא או שמא אין לעשות כן ועל תלמידי חכמים להמשיך ללמוד? לאמיתו של דבר, היה דיון בנושא זה עוד קודם לכן, בזמן מלחמת עולם הראשונה. הראי"ה קוק זצ"ל נקלע לאירופה לפני המלחמה ולא הספיק לצאת משם עד שהתחילה, ובשנותיו האחרונות שימש כרב בלונדון. הממשלה הבריטית דאז החליטה לערוך גיוס כללי לצבא, שכלל גם את בחורי הישיבות. הרב קוק התנגד מאוד למהלך זה של הממשלה, אך כאורח בלונדון לא יכול היה לעשות הרבה לביטולה של החלטה זו, ולכן שלח מכתב לרב הראשי של בריטניה – הרב ד"ר יוסף הרץ.

במכתבו הארוך כותב הרב קוק זצ"ל לרב ד"ר יוסף הרץ כך:

"בתור עומד בראש היהדות הכללית של הממלכה לפני הממשלה, עליו לדרוש בגודל נפש הזכויות המגיעות לנו בצדק ע"פ חוקי הצדק של משטרה המדינית. שווי זכויות לכל הדתות כתוב הוא בגאון על דגלה, ועל גיוס תלמידי חכמים, יסוד זה אנו תומכים את תביעתנו. הממשלה חייבת היא להיות זהירה שלא לנגוע בנאימין הנפשיים של כל דת ואמונה, ואנחנו, לפי הכרתנו הדתית, חורבנן של הישיבות, שיהיה נצמח מלקיחת מבחר בניהן לעבודת הצבא, הוא לנו חרבן דתי איום ונורא... ראשית לכל החיובים לכל אדם מישראל, כקטן כגדול, כרב, כבעל הבית, כסוחר כאומן, הוא תלמודה של תורה.

4 הבהרה חשובה: מטרת המאמר הינה לברר את המקורות ע"פ התורה וחז"ל בנושא זה לגופו של עניין ולא להיכנס לדיון ציבורי האם יש לגייס תלמידי ישיבות בימינו או לא.

5 אגרות הראיה חלק ג אגרת תתי.

הישיבות לא נוסדו מעיקרן רק בשביל התכלית להעמיד לנו רבנים, הישיבות בישראל מעולם היו והנן מקדשי תורה, שאנו חייבים, חובה תורית, שלא יתחסרו מאתנו בכל מדינה, וכשם שלא תעזו שום ממשלה נאורה לגזור עלינו להחריב את בתי כנסיותינו, לשרוף את ספרי תורותינו, כן לא תוכל להטיל עלינו חוק של החרבת ישיבותינו... בשעה שאצל הנוצרים ביטול התלמוד הדתי אינו כי אם חסרון הכשרת כהנים דתיים, שהוא חיסרון שאפשר לו להתמלאות בכל עת, אצלנו החסרון הזה הוא חסרון שלא יוכל להמנות. גדול תלמוד תורה מהקרבת תמידין ומכל עבודת הקודש היותר נשגבה. ובשעה שתבטל הממשלה את ישיבותינו הרי היא כאילו גוזרת עלינו גזירת שמד".

מאגרת זו של הראי"ה קוק תלו מודעות ברחובות (בזמן מלחמת השחרור) שדעת הראי"ה קוק שחל איסור מוחלט לגייס בני ישיבות.

אך בנו הרצי"ה קוק¹, שהיה בין אלו שסברו שיש לגייס בחורי ישיבות במלחמת השחרור משום פיקוח נפש, התנגד לחלוטין להוכחה מדברי אביו הראי"ה קוק זצ"ל שלא לגייס תלמידי חכמים. לשיטתו, דברי אביו, היו נכונים דווקא לגבי גיוס לצבא של גויים שאין שום מצווה, לעומת זאת בארץ ישראל שיש חובת הצלת ישראל מיד צר וירושת הארץ.

מעבר אחד של המחלוקת עמדו בית הדין של העדה החרדית, בראשם הרב יוסף צבי דושינסקי זצ"ל², ואליו הצטרפו רבנים חשובים כמו רבה של ירושלים – הרב צבי פסח פרנק זצ"ל, הרב איסר זלמן מלצר זצ"ל ועוד.

ומהעבר השני עמדו הרבנים הראשיים לישראל, הרב יצחק אייזיק הרצוג זצ"ל והרב מאיר חי עוזיאל זצ"ל, וכן הרצי"ה זצ"ל ועוד רבנים שתמכו בעד גיוס תלמידי חכמים למלחמה. מעתה, באים אנו לדון בשאלה אקטואלית זו ולברר מקורות בחז"ל בנידון.

1 לנתיבות ישראל חלק א' למצוות הארץ' עמ' קיח-קכז.

2 להלן חלק ממכתב ששלח בזמנו:

"לבני התורה הי"ו אנו הח"מ מודעים בזה גלוי לכל אלו התלמידי חכמים חובשי ותופשי ביהמ"ד בחורים וברכים בני הישיבות שע"פ התורה הקדושה הצלתנו מהמצב הנורא אשר אנו נמצאים בו, ה' ירחם בזכות התורה הקדושה, וכל זמן שקולו של יעקב מצפצף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, אין ידי עשו שולטות בו, וכבר נפסק ג"כ ש'רבנן לא צריכין נטירותא' וכו'... ובזכות התורה הקדושה אשר היא מגינא ומצלי ננצלי עם אחב"י מכל אויב ויוציאנו השם במהרה לרווחה ויושיענו תשועת עולמים בביאת גואל צדק, במהרה בימינו אמן".

נעסוק במספר מקורות עיקריים שיש הסוברים להוכיח מהם שאין לגייס את תלמידי חכמים ונברר את הדברים:

- א. הגמרא במסכת מגילה³: "אמר רב יוסף: גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות".
- ב. הגמרא במסכת סוטה⁴: "אמר רבא תורה בעידנא דעסיק בה מגנא ומצלא (בזמן שעוסק בה מגנה ומצילה), בעידנא דלא עסיק בה אגוני מגנא אצולי לא מצלא". ופרש"י: "מגנא מן היסורין, ומצלא מיצר הרע שלא יכשילנו לחטא".
- ג. הגמרא במסכת נדרים⁵: "אמר רבי אבהו אמר רבי אלעזר: מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ועשר שנים? מפני שעשה אנגריא בתלמידי חכמים", ופירש הר"ן: "שהוליכן למלחמה".
- ד. הרמב"ם⁶: "שבט לוי פטור ממלחמה", ולקמן יתבאר בהרחבה.

ג. גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות

במסכת במגילה הנ"ל נאמר:

"כי מרדכי היהודי משנה למלך אחשוורוש וגדול ליהודים ורצוי לרוב אחיו – לרוב אחיו ולא לכל אחיו מלמד שפירשו ממנו מקצת סנהדרין (רש"י: "לפי שבטל מדברי תורה ונכנס לשררה").

אמר רב יוסף גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות, דמעיקרא חשיב למרדכי בתר ארבעה ולבסוף בתר חמשה. מעיקרא כתיב (עזרא ב, ב): "אשר באו עם זרובבל ישוע נחמיה שריה רעליה מרדכי בלשן", ולבסוף כתיב (נחמיה ז, ז): "הבאים עם זרובבל יושע נחמיה עזריה רעמיה נחמני מרדכי בלשן".

מבואר מהגמרא שגדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות. הגמרא לומדת זאת מכך שחכמי דורו של מרדכי העריכוהו יותר לפני שנעשה שר וביטל תורה בשל כך, למרות שהיה בתפקידו משום הצלת נפשות לעם ישראל. הדבר נלמד מכך שלפני שעשה זאת, הוא היה במקום החמישי בחשיבותו בין חכמי הסנהדרין, ואחר שנתמנה לתפקיד, היה במקום השישי בחשיבותו.

לכאורה היה אפשר לומר מכאן שאפילו הצלת נפשות אינה דוחה תלמוד תורה, ואפילו בשעת מלחמה, וכל שכן בעת שלום.

³ דף טז ע"ב.

⁴ דף כא ע"א.

⁵ דף לב ע"א.

⁶ הלכות שמיטה ויובל פרק יג הלכות יב-יג.

וקשה, שהרי קיימא לך⁷ "וחי בהם" ולא שימות בהם, "ואין דבר העומד בפני פיקוח נפש" – וכיצד אפשר לומר שתלמוד תורה דוחה הצלת נפשות?!

הב"ח⁸ הקשה קושיה זו ויישב, וזה לשונו:

"ולא קשה מידי, דהתם לא קאמר אלא דגדול הוא העוסק בתורה להחשיבו ולהקדימו יותר ממי שעוסק בהצלת נפשות דאינו חשוב כמו העוסק בתלמוד תורה, אבל להוציא ממון להצלת נפשות פשיטא הוא דקודם להוצאה לתלמוד תורה, דאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש ד'וחי בהם' ולא שימות בהם, ופשוט הוא".

וכעין זה מבואר בט"ז⁹.

מבואר מהב"ח והט"ז שמעלתו של העוסק בתורה גדולה יותר מהעוסק בהצלת נפשות, אך כשיש התנגשות בין לתלמוד תורה לבין להציל נפשות (ומשמע מהסוגיה התם דה"ה בספק הצלת נפשות) פשוט שהצלת נפשות קודמת לתלמוד תורה¹⁰.

הסבר שני לגמרא במגילה כתב הפרישה¹¹ והסביר:

"דהתם (במסכת מגילה) מיירי שיש אחרים שיכולים להציל הנפשות, ולכן אע"פ שהוא מצוה גדולה מי שמקדים להציל נפשות, מ"מ תלמוד תורה קודם, הואיל שיש אחרים שיוכלין להציל הנפשות וכו".

מבואר מדבריו ש'גדול ת"ת מהצלת נפשות' הוא דווקא שיש מי שיציל, אך כשאין מי שיציל נפשות צריך להפסיק כדי להציל נפשות¹².

לעומתם הדרישה¹³ הסביר שגדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות כפשוטו, כלומר, שאם יש התנגשות בין תלמוד תורה לבין הצלת נפשות – תלמוד תורה קודם, אך הט"ז (הנ"ל) דחהו וכתב שזה ודאי אינו נכון.

7 יומא פה ע"ב.

8 יו"ד סימן רנא סעיף יד.

9 שם ס"ק ו.

10 וכ"פ השו"ע (שם): "יכולים לשנות (מעוה) אפילו מתלמוד תורה לצורך שלושים פשיטים (סכום כסף) להגמון בכל שנה, לפי שהוא הצלת נפשות, שאם לא יתפשרו עמו יש כמה עניים שאין להם ליתן ויכום ויפשיטום ערומים".

11 שם ס"ק יג.

12 ואכמ"ל בדיון אם יש מי שיציל וגיוס של חיילים נוספים יוסיף כח דוחה ת"ת או אינו דוחה ת"ת.

13 שם אות ד.

ד. תורה מגנא ומצלא

בגמרא במסכת סוטה הנ"ל נאמר:

"אמר רבא תורה בעידנא דעסיק בה מגנא ומצלא, בעידנא דלא עסיק בה אגוני מגנא אצולי לא מצלא".

ופרש"י: "מגנא מן היסורין, ומצלא מיצר הרע שלא יכשילנו לחטא".

וכן מצינו מקור נוסף שמותר לתלמידי חכמים לסמוך על הנס, כמסופר בגמרא במסכת ברכות¹⁴:

"ת"ר מעשה במקום אחד שהיה ערוד והיה מזיק את הבריות באו והודיעו לו לר' חנינא בן דוסא, אמר להם הראו לי את חורו, הראוהו את חורו, נתן עקבו על פי החור יצא ונשכו ומת אותו ערוד, נטלו על כתפו והביאו לבית המדרש, אמר להם ראו בני אין ערוד ממית אלא החטא ממית".

ועוד במסכת כתובות¹⁵ מסופר על רבי יהושע בן לוי שסמך על הנס:

"מכריז רבי יוחנן: הזהרו מזבובי בעלי ראתן (רש"י: 'זבובים השוכנים עליו קשות להביא אותו חולי על איש אחר'). רבי זירא לא הוה יתיב בזיקיה (במקום שתנשב רוח על שניהם)".

רבי אלעזר לא עייל באהליה (שהיה נמצא בו בעל חולי של ראתן), רבי אמי ורבי אסי לא הוו אכלי מביעי דההיא מבואה (לא היו אוכלים ביצים שהיו במבוי שגר בו אדם עם חולי ראתן).

רבי יהושע בן לוי מיכרך בהו ועסיק בתורה ('נדבק אצלם בשעה שעוסק בתורה ומושיבן אצלו ומובטח הוא שתגין התורה עליו ולא יוזק'), אמר: "אילת אהבים ויעלת חן", אם חן מעלה על לומדיה, אגוני לא מגנא?".

מבואר שריב"ל לא היה נזהר מאנשים עם חולי "ראתן" והיה יושב לידם בשעה שעוסק בתורה.

ויש להקשות, כיצד רבי חנינא בן דוסא ריב"ל סמכו על הנס? וכן מה שאמר רבא תורה "תורה בעידנא דעסיק בה מגנא ומצלא", והרי קיימא לן שאין סומכים על הנס, כמבואר במסכת ברכות¹⁶:

14 דף לג ע"א.

15 דף עז ע"ב.

16 דף ה ע"א.

"רב לא עבר במברא (בספינה) דיתייב ביה גוי, אמר: דילמא מיפקיד ליה דינא עליה ומתפיסנא בהדיה (שמא מופקד דין עליו ואתפס איתו בשעת עונשו), שמואל לא עבר אלא במברא (בספינה) דאית ביה גוי, אמר: שטנא בתרי אומי לא שליט.

רבי ינאי בדיק ועבר. רבי ינאי לטעמיה, דאמר: לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה לומר שעושין לו נס, שמא אין עושין לו נס. ואם עושין לו נס – מנכין לו מזכויותיו. אמר רבי חנין: מאי קראה? – "קטנתי מכל החסדים ומכל האמת". רבי זירא ביומא דשותא לא נפיק לביני דיקלי".

וכתב הרמב"ם¹⁷: "אסור לאדם לעבור תחת קיר נטוי או על גשר רעוע או להיכנס לחורבה, וכן כל כיוצא בשאר הסכנות אסור לעמוד במקומן" – ולא מצינו הבדל בין תלמידי חכמים לשאר בני אדם.

וכן מצינו בשמואל הנביא¹⁸ שחשש ללכת לבית ישי לחפש מלך חדש במקום שאול: "ויאמר ה' אל שמואל עד מתי אתה מתאבל אל שאול ואני מאסתיו ממלך על ישראל מלא קרנך שמן ולך אשלחך אל ישי בית הלחמי כי ראיתי בבניו לי מלך. ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני ויאמר ה' עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבח לה' באתי".

ובסיבת הדבר ששמואל חשש כתב הרד"ק:

"מצאנו כי אף על פי שהיה מבטיח הקב"ה הנביא או הצדיק אף על פי כן הוא נשמר מלכת במקום סכנה כמו שראינו ביעקב אבינו שהבטיחו הקדוש ברוך הוא בעברו ארם נהרים ואמר לו 'והשיבותיך אל האדמה הזאת' ושם גם כן נראה לו המלאך והבטיחו ואמר לו 'שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך' וכאשר שמע כי עשו בא לקראתו- 'ויירא יעקב מאד ויצר לו', וכן דוד שהיה נמשח למלך על פי ה' היה בורח מפני שאול וגם גד הנביא אמר לו 'לא תשב במצודה' וכן בדברי המלחמות היו עושין תחבולות אחר הבטחת הא-ל ית', כמו שעשה גדעון בדבר הכדים והלפידים וגם פעמים היו עושין התחבולות במצות הא-ל כמו שכתוב ביהושע בכבוש יריחו הקף את העיר וכן צוה לשמואל הנביא תחבולה אף על פי שהיה הולך במצותו.

והטעם כי אף על פי שהקדוש ברוך הוא עושה נסים ונפלאות עם יראיו ברוב הם על מנהג העולם, וכן על מנהג העולם היה לו ליעקב לירא מפני עשו ולדוד

17 הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יב הלכה ו.

18 שמואל א' טז, א-ב.

מפני שאול. אם היה מושח מלך בחייו והיה לו לבקש תחבולה 'איך אלך' וזו היתה שאלתו איך אלך ואמר לו הקב"ה עגלת בקר תקח וכו'..

והראה לו (הקב"ה לשמואל) שאין ראוי לאדם ללכת במקום סכנה ולסמוך על הנס משום שנאמר לא תנסון את ה' אלקיכם".

מבואר מהרד"ק שגדולי האומה, שאע"פ שהקב"ה הבטיחם להצליח בדרכם, לא היו סומכים על הנס בלבד אלא היו עושים קודם לכן השתדלות כמנהג העולם, משום שהקב"ה מחולל את ניסיו ונפלאותיו על גבי מנהג העולם וההשתדלות (וזאת הייתה שאלת שמואל הנביא: "איך אלך ושמע שאול והרגני" – דהיינו איזו תחבולה אעשה).

ומהאמור לעיל גוברת הקושיה, כיצד סמכו רבי חנינא, ריב"ל ורבא (לעיל) על הנס. בספר קובץ שיעורים¹⁹ כתב:

"ריב"ל מכרך בהו וכו' וקשה הא כתיב 'ויאמר איך אלך ושמע שאול והרגני', דהיכא דשכיח היזיקא לא סמכינן אהא דשולחי מצוה אינן נזוקין! וצ"ל דזהו דוקא בשאר מצות, אבל בלימוד תורה שאני כדיליף מק"ו 'אם חן מעלה וכו'".

מבואר מדבריו שדווקא בשאר מצוות יש לחשוש להיזקא (ולכן חשש שמואל, ושאר גדולי האומה) אבל בלימוד תורה שלמד ריב"ל אין לחשוש להיזקא ויכול לסמוך על הנס. והטעם, הסביר הרב מרדכי גרינברג²⁰, משום שבאותו זמן שלמד תורה היה דבוק בה, לכן מותר לו לסמוך על התורה שתגן עליו.

אך הגרש"ז אורבך זצ"ל²¹ הגביל את הסברו של הקובץ שיעורים, דמיירי דווקא בלומד לשם שמיים לגמרי יכול לסמוך על תורתו מפני הנס, וזה לשונו:

"אולם נראה דאין זה מוכרח דכללא הוא שלימוד תורה שאני, דאפשר דהיינו דוקא ריב"ל שידע בעצמו שתורתו לשם שמיים לגמרי אבל לדידן שאין הכוונה טהורה לגמרי אין לסמוך על הלכה זו".

ולפי זה מה שסמך ריב"ל על הנס מיירי ביחידי סגולה שלומדים לשם שמיים לגמרי, דווקא הם יכולים לומר שסומכים על הנס אפילו מפני הסכנה, ועוד דווקא באותה שעוסק בה (כפי שעסק ריב"ל בתורה) אבל שאר בני אדם לא יכולים לסמוך על כך מפני הסכנה²².

19 אות רעז.

20 במאמרו 'תלמידי חכמים במלחמה' עמ' 169.

21 הליכות שלמה חלק א פרק ח הערה 179.

22 אך רבי יוחנן, רבי זירא, רבי אמי ורבי אסי בגמרא (שם) שנוהרו לא להידבק מאותו חולי, משום שלא סמכו על תורתם שהיא לגמרי לשם שמיים.

ולגבי רבי חנינא בן דוסא, שהרים את הערוד ולא חשש לסכנה, כתב על זה הנמוקי יוסף²³:
"אם הוא אדם גדול חסיד וירא שמים ורואה שהדור פרוץ בכך, רשאי לקדש את השם ולמסור עצמו אפילו על מצוה קלה, כדי שיילמדו העם ליראה את השם ולאהבו בכל לבם".

כלומר, כאשר אדם שיש לו השפעה על הדור רואה שהדור פרוץ מותר לו לסכן את עצמו כדי להביא את העם לידי יראת השם ואהבתו, אפילו הוא מסתכן בכך כדי שיתקדש שם שמיים בפני בדורו, ולכן פעל כך רבי חנינא בן דוסא. ומשמע מדבריו שדווקא בהוראת שעה, שהדור פרוץ וזקוק לכך מותר לעשות כך, אך באופן כללי אין לנהוג כך²⁴.

ולגבי מ"ש רבא בגמ' בסוטה "תורה בעידנא דעסיק בה – מגנא ומצלא", יש לדקדק לפי מה שפירש רש"י שהגמרא שם מיירי שהתורה מגנא ומצלא מיצר הרע וזה לשונו: "דאמר מגנא מן היסורין, ומצלא מיצה"ר שלא יכשלונו לעתיד לבוא"²⁵.

וכן כתב אור החיים²⁶ בפירוש הגמרא כאן דמיירי בהצלה מן החטא.

וזה לשונו: "והוא אומרם ז"ל תורה מצלת מיצר הרע בין בזמן שעוסק בה בין בזמן שאינו עוסק בה".

ולפיכך אין להביא מגמרא זו ראיה לעניין מלחמות או שעת סכנה, שהרי מדובר שם שהתורה מגנא ומצלא מיצר הרע ומן החטא.

וגם אם נאמר שמדובר שם על שעת סכנה ויכול לסמוך על כך, כבר כתב האור החיים²⁷ על אותה גמרא דמיירי דווקא שלומד תורה לשמה שמגנא ומצלא (לעומת מי שאינו לומד תורה לשמה שאינה מגנא ומצלא, כדואג ואחיתופל), ומי יוכל להעיד על עצמו שלומד תורה לשמה לגמרי (וכמ"ש לעיל הגרש"ז אורבך זצ"ל).

ה. רמב"ם – שבט לוי פטור ממלחמה

כתב הרמב"ם²⁸:

"ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובבזתה עם אחיו מפני שהובדל לעבוד את ה' לשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים שנאמר 'יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל'."

23 סנהדרין יח ע"א.

24 וכמו שמצינו אצל רבי חנינא בן תרדיון בגמ' בעבודה זרה יח ע"א שהקהיל קהילות ברבים בזמן הגזירות וסיכן את עצמו, עד שבסופו של דבר נשרף עם התורה עמו, וכל זה בשביל אותו דור שלא תישכח התורה.

25 וכן מבואר מקושיית הגמ' לפני שהקשה רבה, על דואג ואחיתופל שהתורה למה התורה לא הצילה והגנה עליהם! ולא מדובר שם במלחמה שעת סכנה אלא בהצלה מהחטא.

26 בראשית כח, יד.

27 פרשת בחוקתי.

28 הלכות שמיטה ויובל פרק יג הלכות יב-יג.

לפיכך הובדלו מדרכי העולם לא עורכין מלחמה כשאר ישראל ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכח גופן. אלא הם חיל השם שנאמר 'ברך ה' חילו'. והוא ברוך הוא זוכה להם שנאמר 'אני חלקך ונחלתך'. ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעבדו לדעה את ה' והלך ישר כמו שעשהו האלקים ופרק מעל צוארו על החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללוים. הרי דוד עליו השלום אומר 'ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי'".

מבואר מהרמב"ם ששבט לוי אינו זוכה לנחלה בארץ ישראל מפני "שה' הוא נחלתו" ותפקידו להתעסק רק בעבודת ה' וללמד תורה לעם ישראל: "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל", ולכן הופרשו מדרכי העולם ולא משתתפים במלחמה ולא נוחלין נחלה. ומסיים הרמב"ם – שהוא הדין לכל איש מישראל שמסר חייו לעבודת ה' ולימוד תורתו ופרש מדרכי העולם – דינו כלוי הפטור מדרכי העולם וממלחמה.

ויש להקשות מהרמב"ם עצמו בהלכות מלכים²⁹ שכתב שהכל יוצאים למלחמה מצווה, ואפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה – משמע שהוא הדין ללוים וכל איש ישראל שהקדיש את חייו ללימוד התורה. וכתב בחידושי הגר"ז³⁰:

"ונראה לומר בזה דמש"כ דשבט לוי לא עורכין מלחמה כשאר ישראל אין הכוונה שהם מופקעים כלל מיציאה למלחמה, דנראה דהיכא שצריכין להם בשעת המלחמה גם הם היו יוצאים, וכל עיקר כוונת הר"מ הוא שאין מוצאין אותן לכתחילה ליכנס למלחמה כשאר כל ישראל כיון שהם חיל ה' והובדלו לעבוד את ה' ולשרתו ולהורות דרכי ה' ומשפטיו, אך בודאי אם יהיו צריכים לכהנים בעריכת המלחמה גם הם היו יוצאים".

מבואר מדבריו שבני לוי (וה"ה ת"ח שהקדישו חייהם לתורה) חייבים במלחמה אלא שמעשית הם מגויסים מאוחר יותר בעדיפות משאר העם ורק אם צריכים להם. דברים אלו מתקבלים על הדעת גם עם דברי הרמב"ם שכתב: "הכל יוצאין, ואפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה", דהיינו שלוקחים תחילה את כל העם למלחמה, עד כדי כך שאם יש צורך – אפילו חתן וכלה, כלומר שאין לוקחים מיד את כולם אלא לפי סדר העדיפויות

29 פרק ז הלכה ד.

30 סוטה מג ע"א.

והצרכים עד החתן והכלה, וה"ה גם גם לשבט לוי ותלמידי חכמים, שאם יש צורך, לוקחים אותם בעדיפות שניה אחרי שאר העם למלחמת המצווה.

וייתכן שיש לדייק זאת גם ברמב"ם שכתב בהלכות שמיטה על הלויים: "שאינם עורכים מלחמה כשאר ישראל" – שהרי לא כתב 'אינם עורכים מלחמה כלל', אלא "כשאר ישראל" שיוצאים מיד, אלא יוצאים בעדיפות שנייה אם צריכים להם.

הסבר נוסף לרמב"ם, כתב הראי"ה קוק זצ"ל³¹:

"ונראה שאע"פ שאין שבט לוי עורכין מלחמה היינו לעשות מלחמה פרטית, כמו שאפשר שיזדמן ששבט אחד עושה מלחמה בשביל ההתנחלות שלו שימצא שלו בזה, אבל כשכל ישראל יוצאין למלחמה מחוייבים גם הם לצאת למלחמה של כלל ישראל, זאת היא גם כן עבודת ה' שכל מי שהוא מיוחד יותר לעבודת ה' הוא שייך לה יותר משאר כל העם".

מבואר מהרב קוק שיש הבדל בין מלחמה ציבורית למלחמה פרטית – שהפטור של הרמב"ם הוא דווקא ממלחמה פרטית (כגון שרוצה אחד השבטים להגדיל את נחלתו, כמו שבט דן שכבש נחלה נוספת בצפון וכו') אבל במלחמה של כלל ישראל חייבים הם לקחת חלק, ויותר מכך לכתחילה הלויים צריכים לקחת במלחמה ציבורית, משום שהם יותר מיוחדים לעבוד ה', וזה עצמו עבודת ה' שלהם³².

העולה מביאוריהם של הגרי"ז סולובייצ'יק זצ"ל והראי"ה זצ"ל, שלדעת שניהם שבט לוי, וה"ה תלמידי חכמים העוסקים בתורה חייבים במלחמת מצווה.

אך קיים ההבדל ביניהם: לדעת הגרי"ז סולובייצ'יק יש עדיפות לשאר העם ושבט לוי מתגייסים לבסוף, לעומת הראי"ה קוק ששבט לוי מתגייסים דווקא ראשונים למלחמת מצווה שזה עצמו חלק מעבודת ה' שלהם.

1. אברהם שנענש על שעשה אנגריא בתלמידי חכמים

במסכת נדרים הנ"ל נאמר:

"אמר ר' אבהו אמר רבי אלעזר מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ועשר שנים מפני שעשה אנגריא בתלמידי חכמים, שנאמר 'וירק את חניכיו ילידי ביתו' וכו'".

ובפירוש "אנגריא" הסביר הר"ן: "שהולכין למלחמה כדכתיב 'וירק את חניכיו' דהיינו בני

31 שבת הארץ פרק יג הלכה יב.

32 וכן מצינו במלחמת הרשות שדווקא הצדיקים ביותר היו יוצאים למלחמה, לעומת היראים מעבירות שבידם שחוזרים מעורכי המלחמה (כמבואר בפרשת שופטים וברש"י שם).

אדם שחנך לתורה" – משמע שאברהם נענש על כך שלקח תלמידי חכמים למלחמה. לדעת הר"ן אסור להוציא תלמיד חכם למלחמה בכלל.

אך השיטה המקובצת (שם, ד"ה 'אנגריא') הסביר בפירוש "אנגריא": "אין אגרא שהטריחם בלא שכר" – דהיינו אין-אגרא, שלקח תלמידי חכמים למלחמה בלא שכר. לפי זה יוצא שאברהם נענש על כך שלא שילם להם (ולא על עצם זה שהשתמש בתלמידי חכמים למלחמה).

המהר"ל³³ הסביר אחרת על מה נענש אברהם:

"ולפיכך סובר ר' אבהו שנראה באברהם שלא היה בוטח בה' לגמרי, שהרי עשה אנגריא בת"ח ולקחם למלחמה מיראתו, ואילו לקח הראוי למלחמה אין זה חטא שאין סומכים על הנס, אבל לקח ת"ח מורה שהיה ירא, והיה לו לבטוח בו יתברך ולא ליקח למלחמה אשר אין ראוי ליקח, ולפיכך נשתעבדו בניו ארבע מאות שנה שיראו גבורותיו אשר עשה, ובוזה יקנו אמונה שלמה".

מבואר מהמהר"ל שחטאו של אברהם היה שלא בטח בה' לגמרי ולכן לקח תלמידי חכמים שאינם ראויים למלחמה וסמך על הנס אך מתוך חוסר בטחון בה', אך היה לקחת אנשים שיוודעים להילחם למלחמה, שהרי אין סומכין על הנס (ולכן ירדו בניו למצרים – כדי לתקן את אותו חטא באמונה), ומשמע מדבריו שהחטא לא היה על עצם לקחת התלמידי חכמים אלא על החוסר בטחון בה'.

מהאמור לעיל מבואר שיש ג' דעות מדוע אברהם נענש שעשה אנגריא בת"ח – לפי דעת הר"ן משום שלקח ת"ח למלחמה, לדעת השטמ"ק משום שלא שילם להם שכר עבור המלחמה, ולדעת המהר"ל על חוסר בטחון בה', ולכן לא מוסכם לכל הפירושים שעצם חטאו היה בלקיחת תלמידי חכמים.

ועוד יש לומר שאף לפירוש הר"ן, אין גמרא זו ראייה גמורה גם לימינו, משום שאין מדובר אצל אברהם במלחמת מצווה, מה שאין כן בימינו שמלחמת ישראל היא מלחמת מצווה של עזרת ישראל מיד צר.

ז. סיכום

נמצאנו למדים שיש ערך רב בלימוד תורה בעם ישראל, בפרט בשעת מלחמה, ושיש יותר הצלחה במלחמות כשיש יותר תורה ותפילה, אך יחד עם זאת, ישנו חיוב של עזרת ישראל מיד הצר, וכל עם ישראל מחוייבים להתגייס למלחמת מצווה של הצלת ישראל מיד צר, וכתבו הגרי"ז סלובייצ'יק והראי"ה קוק שהחיוב הוא גם לעוסקים בתורה (אלא שלראי"ה

33 גבורות ה' פרק ט.

שבט לוי הם הראשונים להתגייס למלחמת מצווה שהרי זהו חלק מעבודת הקודש, לעומת הגר"ז סלוביצ'יק ששבט לוי מתגייסים בסדר עדיפות אחרון משאר העם).

יחד עם זאת, אע"פ שזכות העיסוק בתורה היא גדולה מזכות העיסוק בהצלת נפשות (וכמ"ש הט"ז והב"ח בפירוש הגמרא במגילה) – כשיש התנגשות בין לימוד תורה להצלת נפשות פשוט שהצלת נפשות קודמת, שהרי פיקוח נפש דוחה את כל התורה, שהרי "וחי בהם" ולא שימות בהם.

ועוד שאמר רבא במסכת נדרים "תורה בעידנא דעסיק בה מגנא ומצלא" – התבאר מרש"י ואור החיים שמדובר בהצלה מן היצר הרע ומן החטא, ואין להביא משם ראיה לפטור תלמידי חכמים מהמלחמה.

וכן מה שרצו להביא ראיה מהגמ' בנדרים מאברהם שנענש שעשה אנגריא בתלמידי חכמים (לפירוש הר"ן משום שלקחם למלחמה) – גם משם אין להביא ראיה לפטור תלמידי חכמים, שהרי אין מדובר שם במלחמת מצווה לעומת מלחמת ישראל בימינו שהם מלחמת מצווה של עזרת ישראל מיד צר ופיקוח נפש של רבים.

וכבר כתב הרד"ק שהקב"ה עושה ניסים ונפלאות עם יראיו הם על גבי מנהג העולם, וכן היו גדולי האומה נוהגים, שעושים תחבולות לפני המלחמה ועל גבי זה היה נעשה הנס, ולפיכך אין לסמוך על הנס בלבד ולהסתפק בלימוד תורה בלבד מבלי הכנה למלחמה – אלא אדרבה יש להתכונן היטב ככל שניתן ועל גבי ההשתדלות וההכנה תבוא ישועת ה' ההולך בקרב מחנה ישראל.